

Trä och hornsvedar

Lnf. 86

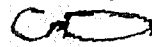
1

I min barndom, d. v. s. på 70- och 80-talet
fanns, bland gemensamt folket, ej annat än
träskedar, att äta med. Jag själv har
väl knappast ätit med andra skedar
förvæn jag kom bort för andra. Hur långt
tillbaka man använde träskedar såv jag
ej säga, men åtminstone fem led bakåt
vet jag av min far, som var född 1825.

Far var mycket händig på nästan allt
ting och gjorde träskedar både till eget
bruk, och någon gång till andra, både
mataskedar och grytlevar, av de senare
har även jag gjort många. Det fanns två
i sockarna som gjorde träskedar, Knäcke
Jonen och Anders på Lindholmen, den
senare särskilt, gjorde mycket vackra
mataskedar. Han tog tre daler (50 öre) för

ett dussin matskedar, och åtta skilling (7 öre)
för en grylshvar. Matskedar gjordes av
surräppelträ eller päronträ, även av lönn.
Ej annat äppelträ var bäst till matskedar,
dessa blevo hårda och glatta, men en
olägenhet var det med dem, de blevo efter
en tids användning alldeles svarta och kunde
ej bli annat, men man tänkte ej på det.
Skedar av lönn blevo ej svarta, men voro
ej så glatta att äta med. Träskedar blevo
snart nog slitna, så att de blev sneda
genom att man tog med dem i ojämna
lerfat, benkar och skålar, så blevo de
slitna på vänster sida, men de flesta
ville ha sin sked så länge där gick något
på den. Frytskedar gjorde man av al, björk
eller asp, de senare var lättast men ej
starkt, man gjorde alltid skedar så färska till

Jag tror att matskedar av trä lades bort
på 1800 talets slut, här i orten. Hornskederna
trängde ut träskederna, dels var det mymodigt
och dels var hornskedar slitstarkare, men till
visse ändamål varo träskedar bättre. Man tor
kun inte ösa upp helt flott med en sked
av horn eller ha en hornsked i en kokande
gryta eller lägga den från sig på ett helt
föremål, då mister den formen och i helt
flott blir den brun och skrovlig så att
den blir oduglig som matsked. Hur länge
hornskedar har funnits här kan jag ej säga, men
under hela 1800 talet och även 1900 talet. Jag vet
ej någon som köpt nya hornskedar under 1900 talet.
Värktyg för att göra träskedar varo de enklast
mögliga, en handyx, en tillkniv och ett skedjärn.
Man kunde göra vassa "skespäan" av gamla
bar. Man värmd, måttligt en liten bit av

< 18 cm >

skedjärn
egg på en sida

en uppsliten lina, man får i värma, så att
härdeningen gör ett sliper av till önskad
bredd, gör den så vass som möjligt
kröker den försiktigt så att i stället
kröks, över något rent föremål, sätter
på ett träskäp eller läderhylsa. Man kunde
jag göra ett högerhänt och ett vänsterhänt,
man kunde jag få ett "skräddar" snitt hos
en smed, men då skulle det vara "barstebet"
så att stället ligger bakt på insidan,
när järnet är böjt kan man i slipa på
insidan, vännvärt, blott med en mindre
braxsten. För att erhålla slivar och dyli hade
man tångsla. I slutet på 1800 talet började, och
hanske lite förmå, metallskedar trängde ut både
trä och hornskedar, metallskedar voro ju tunnare
och smäckrare, men de personer som då var
gamla, påstod att metallskedar voro varma

att äta varm mat med, och ville hellre
ha sina gamla skedar, för övrigt hade var
och en oftast sin sked, märkt med ett kryss,
ett streck eller bokstav kanske barmärke. På
man vid ett bord, som var bordlida på, torkade
oftast var och en sin sked på byxen eller
ärmen och lade den i lidan, var det en
medfädd bordstol till bord, lade man sin
sked, sedan den torkats, i "skeskorgen", för
övrigt gjordes skeden alltid väl ren med
tungan, (slepkades) detta bland allmogem.
Under min 80-åriga tid har det ej varit sed
att själv ha sked med sig, varken hemma
eller kallas borta, men jag hörde, som barn, att
på 1700 och början på 1800-talet förekom det att
man hade sked på sig. Bordsknivar eller gafflar
förekom ej i vardagslag i min barndom. Alla
manspersoner hade sin "läggekniiv". Knivar, gafflar

eller tallriklar förkom ej, fläsk på en trätell-
rick och sillen på "sillbräan". I mitt barndoms-
hem hade vi en liten gaffel med två horn, rak
och lika hur den vändes, med ett rent svart
träskäft, jag skulle önskat haft den nu, men
den, som mycket annat, har gått sin väg.
De gamla i min barndom, skalade potater med
timmeren, och det gick fort, eller bröt den mitt
i tvä, och tog halva åt gången med skalet på.
Någon hemmasmidad kniv fanns ju gärna i varje
hushåll, eller stycke av en gammal lina, där
bakom var borttagen, och skinn eller läder virat
om en del till skaft. Lådorna knivar vara vissa
att skära bröd med, och kostade ingenting.
I grannförsamlingen Göteryd var några som gjorde
hornskedar och andra saker av horn hade det
som bisyssla, särskilt på vintern, men jag tror
knappast att det har förekommit på 1900-talet.

Det var säkerligen ett arbete som inte gav stor
daglön. Man kunde i sin barndom köpa mycket
vackra och välgjorda ^{horn} skedar för två kr och
lite annan fason och så så välgjorda för 1,50 dussin.
De dyrare var utvalda så att de hade ungefär
samma färg, och kanske av samma ox, det
kunde nämligen tas ett tolv skedar av två
riktigt stora vackra horn. Jag har själv lite
erfarenhet på det. För ett tagotal år sedan
fick jag i sinnet att göra hornskedar, jag
har aldrig sett på det ty det var bortlagt
när jag blev så stor så jag skulle kunna sett det.
Jag frågade heller ingen och det fanns heller
ingen att fråga, de som kunde, äro ju för länge
sedan borta. Jag köpte ett par kornhorn och
har ju inte funnits på 50 år här i orten.
Jag klyvde hornen med fintandad såg, lade dem
i vattenreservoaren vid spisen, efter en vecka

voro de lika hårda och styva som förut, så förstod^{te} att det går inte, så sågade jag ett en ramse och värmden i låga, den blev mjuk och böjlig och så var gätan löst ved mjukheten beträffar, men efter höjningen återgick det till sin förra form, så försökte jag värma igen och böja och hårda i kallt vatten, som ett eggjärn och det lyckades. Så gjorde jag formar eller skabloner av hårt trä, ett spänna ihop med ett par bultar, så sågade jag ett ett ämne värmden formen och värmden ämnet och klämden det ihop, men så vill hornet slå kryllor i kantarna på det blivande skedbladets, liksom när man krymper en järn eller kopparsplåt och sidorna kryller går inte att ta bort om de en gång fått bli, men det hjälpte jag genom att kyla kanten eller kantarna på det blivande skedbladets. Jag gjorde även formar av järn

men det gick inte bättre än av trä. Man får säga ett ämnen så att de säkert räcka till. värma dem så att man kan prässe dem fullständigt plana, sedan gör det att värma dem nätt och tälja med vass tunn kniv eller grovfil på dem till önskad tjocklek, och så slita som möjligt, därefter värma och prässe dem, skapets form kan man göra sedan. Värma gör bäst i en rislåda, det är nog med värningen blir det aldrig så lite bränt blir hornet kort, strävt och kan få en annan färg.

Det är mycket arbete med att fila och putsa sedan skeden är formad, jag förmodar att familjens samtliga medlemmar fick hjälpas åt, men här är ingen nu kvarde man kan få veta hur det tillgick, och nu finns det inga horn att köpa åtminstone här, det går dåligt med horn, de är ju små och skrovliga.

Sandpapper fick man själv göra för, man
stötta eller hamrade glas, bestroök tyckt papper
äller som det då kallades däckel, med tjock
lim, siktade glaset över genom fin eller grövre
tagelsikt, så fick det torra. Det går inte att
gå yta på med enbart sandpapper, man fick
ta väl krossat tegel, smärgel, kräta och sett
vinsralk samt en ylleu lapp om det skall
bli glans. Före det nu, skulle det gå bra
med nigra puttersor. Fjällhorn var väl den
enklaste saken att göra av horn, till dem kunde
ju tagas kokorn eller andra skadade horn, det
var endast att skära av lagom längder och den
grovlek man önskade, från grövsta oxfjälster
till minsta fjältarvar, det var i konstigare än
att wigga i byn gjorde dem, och trädde på
ett snöre 10 a 15 stycken länkades grannvämmen.
Men ha vi få länser era fjällhorn, vi kan släppla.

I min barndom fanns det "flötastkrär", att skemmas
grädda med, runda till formen tändigen stora.
"Fääläggstkrär" tändigen stora med långa skaft
men dessa höll inte formen i het soppa eller
~~eller~~ annat varmt. Kvithorn fanns det fär
väl gjorda och varken form, de finnas nog ännu
många kvar. De voro flata prässade tändigen
tunna, med kullig botten av horn infalsad.

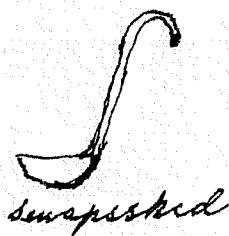
Lilländan ofta snidad till ett drakhuvud eller
eller fågelhuvud även hundhuvud. Det kunde
också vara beslag och en kädja att bära över
axeln. Tackert beslagna dryckeshorn fins det
ännu, dessas har den form de haft på djuret
och äro endast rengjorda och puttrade väl.

Tussdosa av horn i olika storlekar och fason
med botten och lock även av horn, är svårt
att göra. En hornosa av horn i ett enda
stycke prässad, är inte för en nybörjare.

Min äldste bror f. 1854 ägde ett av horn svarvat
bläckhorn (manuset fortlevat ju ännu) med horn till
sidor, botten, lock, med till i för att doppa gäspänna
med gänger för haken som också var av horn, samt
skyddslack, allt med fina vackra gänger i botten,
lock, hake och skyddslack. Jag var då bara en
pojke, jag vet ej var det kom. Jag har aldrig sedan
sett något sådant, och så praktiskt och välgjort.
Kanske sigts av någon uppbördsman e. d. det kunde
ju ej slås sönder om så ett vagnshjul gått över.
Vävskredskvallar hade gärna "sheppjaker" med sig
av horn, att sälja. Kommar av horn vet jag ej
förekom före 1875 de voro alla fyrhörniga, något
längre åt ena hållet, tydligen tycker 3 m 4 m grovtändade
i ena kanten och finare i andra kanten, dock ej
så fina som en nutida finkam. de kostade då
16 skilling (33 öre). Allmänheten hade mässingskam-
mar, de som hade någon kam, annars var det "lästörstar"
hemgjorda.

sheppjaker
1 m tycker
110 m länga

Tafflar av horn har jag ej sett, utom möjligen
större sidans, på det sistnämnda av 1800 talet, för att
begagnas när man tog beufisk. Swapsskeder var
det många som hade, med dem kunde man
ta i en ler eller glashorn. Sidans har jag
gjort ett deessin, men har själva mer ingen enda.
Dessa kan man göra av små dåliga horn.

Någon sak av bockhorn har jag ej sett under
min tid, men att de varit mycket använda
före, tyder ju namnet ännu i dag på, "hornmensik"
och jag har hört vaggvers som börjar. Lille bror
i skogen, tutar väl i bockhorn. Om det på
dessa horn var gjorda hål för olika ljud
eller inte känner jag ej, men det var säkert
inte lätt att göra hål i lilländan på ett kråkigt
bockhorn, då det ej är så lätt på en tredje-
delen av sin längd. Jag har ingen erfarenhet på
om det går att rita dem, och bora i träk är
väl omöjligt.

Jag är ej i stånd att ge besked om de
värktyg som användes vid bearbetning av
horn, som handverk. Endast på mina egna
experiment som jag förut talat om, där
det, enligt min mening, var viktigast med
en smal tunn och fintandad sig, för att
spilla så lite som möjligt av materialet,
därnäst en vacker välformad präss, över
och understycke, så vassa tunna knivar,
filor av olika grovlek och huggning, en
kraftig präss där man kan göra ämnen platta
de äro då lätta att få till önskad grovlek
men få ej göras så tunna i handarna att
sick för böglor uppstå, en tjälig öppen eld
och en nått ting av järn, med långa skinklar
samt putsgrävor av olika slag och ett
arbetsbord med ett halvtart skrevstycke
fastgjort. För att forma tunna vackra

snusdosor fädras det delbara formen, och
därtill vackra horn om det skall bli
snyggt. Limpla dosor av horn kostade 75 öre
jag har själv köpt en hornosa, med gängjärn
av horn för 2.25 / 1894 gjord av en Carl Danström
från Örn, men han gjorde ej annat än dosor
av horn. Hornskeddsmakarna här i orten
bodde i Eatersyds sockna, liksom vävskeddsmakarna
i Markaryd. Hur vitt skedarna såldes än
mig ej bekant, men ej så utbredd som väv-
skeddshandeln. Någon som sålde sockertänger,
våvspänare och hakatänger kunde också
ha hornskedar, en så den var knivskallen,
död omk: 1900. Några hornskedar i butikar har
jag ej sett här på landsbygden, men väl på
marknad. För det någon som ville köpa ett
desser hornskedar gick det att få bud till
grannförsamlingen, men kassan av horn fens

att köpa i butiker i min barndom, och kostade
16 s 20 skilling (33 s 40 öre) men de var ju dyra
gent emot en mässingkam för 12 skilling (25 öre).
Hornkammar gjordes av sämre horn, och blev
ofta skrovliga och fecla, och lade man ifrån
sig kammarna så att de blev varan blivna de
ofta buckiga och tändarna kunde sträcka åt
var sitt håll. Hornarbete som stått sig bra
och hållit formen är kreethorn, dryckeshorn,
klädhängare, men så ha de ej heller varit
utsetta för böjningar. Att skilja "slum" från
ytterhornet är tydligen lätt genom koking
men billigare är det att lägga ut allt
som det är på någon svides plats, så sköta
masker snett om den proceduren alldeles
gratis, och man kan skaka ut "slum" och
spelve hornet är väl rengjort och färdigt
att säga ite. Till mitt lilla experiment med

horn hade jag väl en hel vagnlast av skallar och horn hos A.B. Fothard Nilsson, men hittade endast smärre läliga och feula horn.

Tärför de gamla skudmaskarna fick hornen kan jag ej bestämt säga, men förmodar att de sände beed med någon stadskörare till slakteri där de kunde köpas. Här såldes ju, bara i min barndom, på varje marknad, stora, feta och gamla oxar, som hade horn så stora och vida att man fick vänta sig ett i terrängen för att komma förbi, där kunde ju bli ett helt dusen vackra skudar so ett par horn. För längre tillbaka togs ej anfallit tillvara vid arbetet so horn, men till Fothard Nilssons maddes hornen till gödning, både hornen "stern" och en del av skallen, är för några år sen flyttad till annan ort. Våra förfäder beqvade delvis horn, hästhovar, och lövar och några andra ämnen till att

sått hårda järn med. Jag tror att de gamla
smederna tagit den konsten, som många andra,
med sig i graven, de kunde hårda järn, som
blev så hårt på ytan, som vårt snabbstål nu.
Hur försäljningen tillgick av hornsakor före min
tid kan jag ej säga, men här i orten köptes de
direkt av tillverkaren, antingen genom bud
eller på marknad, kanske någon gång hos hand-
lare, men att någon handlare höll med horn
tror jag ej. Hur handeln bedrevs på andra orter
känner jag ej, eller i vilken omfattning ysktet
stod på andra håll vet jag ej. Här kan man
väl säga, det var i mindre skala. Men av lagga
har jag sett till häppkyrka, och även till
handtag fästet på en ärvisa (ärder att bruka
jorden med) samt på handtagen till de gamla
träplagarna, som användes något på 70- och 80-talet.